

νικής ομάδας ή κοινότητας· διατυπώνονται στη βάση της συνείδησης που έχει το άτομο για τις στάσεις του γενικευμένου άλλου προς αυτές τις έννοιες, ως αποτέλεσμα της ανάληψης αυτών των στάσεων του γενικευμένου άλλου από το άτομο και κατόπιν της αντίδρασης του ατόμου σε αυτές. Και επίσης, με αυτό τον τρόπο οι αφηρημένες προτάσεις εκφέρονται με μια μορφή που ο καθένας —οποιοδήποτε άλλο ευφυές άτομο— θα τις αποδεχθεί.

PETER L. BERGER - THOMAS LUCKMANN

Η εσωτερίκευση της πραγματικότητας

Εφόσον η κοινωνία υπάρχει τόσο ως αντικειμενική όσο και ως υποκειμενική πραγματικότητα, κάθε επαρκής θεωρητική σύλληψη γι' αυτήν οφείλει να συμπεριλαμβάνει και τις δύο αυτές πλευρές. Όπως έχουμε υποστηρίξει ήδη, οι πλευρές αυτές δέχονται την αναγνώριση που τους αντιστοιχεί, αν η κοινωνία γίνεται κατανοητή με όρους μιας διαρκούς διαλεκτικής διαδικασίας, την οποία συνθέτουν οι τρεις χρονικές στιγμές της εξωτερίκευσης, της αντικειμενικοποίησης και της εσωτερίκευσης. Όσον αφορά το φαινόμενο της κοινωνίας, δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι οι στιγμές αυτές συμβαίνουν με κάποια χρονική αλληλουχία. Μάλλον η κοινωνία και κάθε τμήμα της χαρακτηρίζονται ταυτόχρονα από αυτές τις τρεις στιγμές, έτσι ώστε οποιαδήποτε ανάλυση από την άποψη μόνο της μιας ή των δύο από αυτές, είναι ανεπαρκής. Το ίδιο ισχύει και για κάθε μεμονωμένο μέλος της κοινωνίας, το οποίο ταυτόχρονα εξωτερικεύει το είναι του μέσα στον κοινωνικό κόσμο και τον εσωτερικεύει ως μια αντικειμενική πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, το να ζει κανείς στην κοινωνία, σημαίνει να συμμετέχει στη διαλεκτική της.

Το άτομο εντούτοις δεν γεννιέται μέλος της κοινωνίας. Γεννιέται με μια προδιάθεση για κοινωνικότητα και γίνεται μέλος της κοινωνίας σταδιακά. Στη ζωή του κάθε ατόμου συνεπώς υπάρχει μια χρονική αλληλουχία, στην πορεία της οποίας προτρέπεται να συμμετάσχει στη διαλεκτική της κοινωνίας. Το σημείο έναρξης αυτής της διαδικασίας είναι η εσωτερίκευση: η άμεση αντίληψη ή ερμηνεία κάποιου αντικειμενικού συμβάντος ως συμβάντος που εκφράζει κάποιο νόημα· με άλλα λόγια, ως εκδήλωσης των υποκειμενικών διαδικασιών κάποιου άλλου, η οποία με τον τρόπο αυτό αποκτά υποκειμενικά νόημα για μένα. Αυτό δεν σημαίνει ότι κατανοώ τον άλ-

λον επαρκώς. Μπορεί πράγματι να τον παρερμηνεύω: αυτός γελάει σε μια κρίση υστερίας, εγώ όμως κατανοώ το γέλιο του ως έκφραση ευθυμίας. Η υποκειμενικότητά του ωστόσο είναι αντικειμενικά προσιτή σε μένα και αποκτά νόημα για μένα, είτε υπάρχει είτε δεν υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στη δική του και τη δική μου υποκειμενική διαδικασία. Η πλήρης σύμπτωση των δύο υποκειμενικών νοημάτων, καθώς και η αμοιβαία γνώση της σύμπτωσης, προϋποθέτει νοηματοδότηση, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Εντούτοις η εσωτερική ευθυμία, με τη γενική έννοια με την οποία χρησιμοποιείται εδώ, αποτελεί τη βάση τόσο της νοηματοδότησης όσο και των πιο σύνθετων μορφών της. Ακριβέστερα, η εσωτερική ευθυμία με αυτή τη γενική έννοια, είναι η βάση, πρώτον, για μια κατανόηση των συνανθρώπων του και, δεύτερον, για την αντίληψη του κόσμου ως μιας γεμάτης νοήματα κοινωνικής πραγματικότητας.¹

Η αντίληψη αυτή δεν απορρέει από αυτόνομες κατασκευές του νοήματος από απομονωμένα άτομα, αλλά αρχίζει από τη στιγμή που το άτομο «κατακτά» τον κόσμο στον οποίο κάποιοι άλλοι ήδη ζουν. Βέβαια, αυτή η «κατάκτηση» είναι η ίδια, με μια έννοια, μία μοναδική διαδικασία για κάθε άνθρωπο, και ο κόσμος, από τη στιγμή που θα «κατακτηθεί», μπορεί να τροποποιηθεί δημιουργικά ή (αν και λιγότερο πιθανό) να αναδημιουργηθεί. Σε κάθε περίπτωση, στη σύνθετη μορφή της εσωτερικής ευθυμίας δεν «κατανοώ» μόνο τις στιγμιαίες υποκειμενικές διαδικασίες του άλλου «κατανοώ» τον κόσμο μέσα στον οποίο ζει και αυτός ο κόσμος γίνεται δικός μου. Αυτό προϋποθέτει ότι αυτός κι εγώ μοιραζόμαστε χρόνο —όχι με τρόπο εφήμερο αλλά κάτι παραπάνω— και μια κοινή ευρεία οπτική, η οποία συνδέει διυποκειμενικά ορισμένες αλληλουχίες καταστάσεων. Τώρα δεν κατανοούμε μόνο ο ένας τους ορισμούς του άλλου για τις κοινές περιστάσεις· τις ορίζουμε αμοιβαία. Εγκαθιδρύεται μεταξύ μας ένα πλέγμα από κίνητρα που επεκτείνεται στο μέλλον. Και κάτι ακόμα πιο σημαντικό: υπάρχει τώρα ένας διαρκής αμοιβαίος προσδιορισμός της ταυτότητας, ανάμεσά μας. Δεν ζούμε απλώς στον ίδιο κόσμο· συμμετέχουμε ο ένας στο είναι του άλλου.

Μόνο όταν έχει επιτύχει αυτό το βαθμό εσωτερικής ευθυμίας ένα άτομο είναι μέλος της κοινωνίας. Η οντογενετική διαδικασία με την οποία επιτυγχάνεται, είναι η κοινωνικοποίηση, η οποία μπορεί έτσι να οριστεί ως η ευρεία και σταθερή εισαγωγή ενός ατόμου στον

αντικειμενικό κόσμο μιας κοινωνίας ή κάποιου τομέα της. Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση είναι η πρώτη κοινωνικοποίηση που υφίσταται ένα άτομο κατά την παιδική του ηλικία, μέσω της οποίας γίνεται μέλος της κοινωνίας. Η δευτερογενής κοινωνικοποίηση είναι κάθε επακόλουθη διαδικασία που εισάγει ένα ήδη κοινωνικοποιημένο άτομο σε νέους τομείς του αντικειμενικού κόσμου της κοινωνίας του. Μπορούμε να παραβλέψουμε προς το παρόν το συγκεκριμένο ζήτημα της πρόσκτησης γνώσεων σχετικά με τον αντικειμενικό κόσμο άλλων κοινωνιών, εκτός από αυτή στην οποία γινόμαστε εξαρτημένα μέλη, καθώς και τη διαδικασία εσωτερικής ευθυμίας ενός τέτοιου κόσμου ως πραγματικότητας —μια διαδικασία που εμφανίζει (επιφανειακά τουλάχιστον) ορισμένες ομοιότητες τόσο με την πρωτογενή όσο και με τη δευτερογενή κοινωνικοποίηση, χωρίς όμως να είναι δομικά ταυτόσημη με καμία.²

Γίνεται φανερό αμέσως ότι η πρωτογενής κοινωνικοποίηση είναι συνήθως και η σπουδαιότερη για το άτομο, και ότι η βασική δομή ολόκληρης της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης πρέπει να είναι παρόμοια με αυτήν της πρωτογενούς. Κάθε άτομο γεννιέται μέσα σε μία αντικειμενική κοινωνική δομή, στο εσωτερικό της οποίας συναντάει τους σημαντικούς άλλους που είναι επιφορτισμένοι με την κοινωνικοποίησή του.³ Αυτοί οι σημαντικοί άλλοι επιβάλλονται στο άτομο. Οι ορισμοί που δίνουν για την περίπτωση του ατόμου θεωρούνται δεδομένοι από αυτό ως αντικειμενική πραγματικότητα. Έτσι, το άτομο γεννιέται όχι μόνο μέσα σε μία αντικειμενική κοινωνική δομή αλλά και μέσα σε έναν αντικειμενικό κοινωνικό κόσμο. Οι σημαντικοί άλλοι, καθώς διαμεσολαβούν αυτό τον κόσμο στο άτομο, ταυτόχρονα τον τροποποιούν. Επιλέγουν κάποιες πλευρές του, σύμφωνα με τη δική τους θέση στην κοινωνική δομή, και βάσει της ατομικής ιδιοσυγκρασίας τους, που έχει τις ρίζες της σε ολόκληρη τη μέχρι τότε ζωή τους. Μέσω αυτής της διπλής επιλεκτικότητας, ο κοινωνικός κόσμος «φιλτράρεται» στο άτομο. Έτσι, το παιδί χαμηλότερης κοινωνικής τάξης όχι απλώς αφομοιώνει την οπτική της χαμηλότερης τάξης για τον κοινωνικό κόσμο, αλλά και την αφομοιώνει με την ιδιοσυγκρασιακή απόχρωση που της έχουν δώσει οι γονείς του (ή οποιαδήποτε άλλα άτομα είναι υπεύθυνα για την πρωτογενή κοινωνικοποίησή του). Η ίδια οπτική της χαμηλότερης τάξης μπορεί να προκαλέσει μια διάθεση ικανοποίησης, παραι-

τησης, πικρής μνησικακίας ή εκρηκτικής ανυποταξίας. Επομένως, το παιδί της χαμηλότερης τάξης δεν έρχεται απλώς να κατοικήσει έναν κόσμο πολύ διαφορετικό από αυτόν του παιδιού της ανώτερης τάξης· μπορεί να το κάνει αυτό, με έναν τρόπο τελείως διαφορετικό από το παιδί κατώτερης τάξης που μένει στο διπλανό σπίτι.⁴

Ίσως είναι περιττό να προσθέσουμε ότι η πρωτογενής κοινωνικοποίηση συνεπάγεται πολύ περισσότερα πράγματα από την απλή επιστημική μάθηση. Συμβαίνει κάτω από συνθήκες με πολύ μεγάλη συναισθηματική φόρτιση. Πραγματικά, υπάρχουν σοβαροί λόγοι που μας κάνουν να πιστεύουμε ότι χωρίς μια τέτοια συναισθηματική προσκόλληση στους σημαντικούς άλλους, η διαδικασία μάθησης θα ήταν δύσκολη, αν όχι αδύνατη.⁵ Το παιδί ταυτίζεται με τους σημαντικούς άλλους με ποικίλους συναισθηματικούς τρόπους. Όποιοι και να είναι οι τρόποι αυτοί, η εσωτερίκευση επιτελείται μόνο όσο υπάρχει ταύτιση. Το παιδί αναλαμβάνει τους ρόλους και τις στάσεις των σημαντικών άλλων — τους εσωτερικεύει δηλαδή και τους κάνει δικούς του. Και μέσα από αυτή την ταύτιση με τους σημαντικούς άλλους, το παιδί καταφέρνει να ορίσει τη δική του ταυτότητα, να αποκτήσει μια υποκειμενικά συνεκτική και πειστική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, ο εαυτός είναι μια αντανακλώμενη οντότητα, η οποία, με τη σειρά της, αντανακλά τη στάση που αρχικά κρατούν οι σημαντικοί άλλοι προς αυτόν·⁶ το άτομο γίνεται ό,τι το προσαγορεύουν οι σημαντικοί άλλοι που το περιβάλλουν. Δεν πρόκειται για κάποια μονόπλευρη και μηχανιστική διαδικασία. Συνεπάγεται μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον προσδιορισμό της ταυτότητας από τους άλλους και τον αυτοπροσδιορισμό ανάμεσα στην αντικειμενικά αποδιδόμενη και την υποκειμενικά οικειοποιούμενη ταυτότητα. Η διαλεκτική σχέση, που είναι παρούσα κάθε στιγμή που το άτομο ταυτίζεται με τους σημαντικούς του άλλους, είναι, όπως και ήταν, η συγκεκριμενοποίηση της γενικής διαλεκτικής της κοινωνίας στη ζωή του ατόμου.

Παρόλο που οι λεπτομέρειες αυτής της διαλεκτικής έχουν βέβαια μεγάλη σημασία για την κοινωνική ψυχολογία, θα ξεπερνούσε τους σκοπούς του παρόντος να παρακολουθήσουμε τις επιπτώσεις της στην κοινωνικοψυχολογική θεωρία.⁷ Αυτό που έχει τη μεγαλύτερη σημασία για τα ζητήματα που εξετάζουμε εδώ, είναι το γεγονός ότι το άτομο όχι μόνο αναλαμβάνει τους ρόλους και τις στάσεις των άλλων, αλλά, μέσα από την ίδια διαδικασία, αναλαμβάνει και τον

κόσμο τους. Πράγματι, η ταυτότητα ορίζεται αντικειμενικά ως η εντόπιση σε έναν συγκεκριμένο κόσμο, και το άτομο μπορεί να την οικειοποιηθεί μόνο μαζί με αυτό τον κόσμο. Με άλλα λόγια, όλες οι ταυτίσεις συντελούνται μέσα στα όρια κάποιων οριζόντων που υποδηλώνουν έναν συγκεκριμένο κοινωνικό κόσμο. Το παιδί μαθαίνει ότι είναι αυτό που το αποκαλούν. Κάθε όνομα υποδηλώνει κάποια ονοματολογία, η οποία με τη σειρά της υποδηλώνει μια καθορισμένη κοινωνική εντόπιση.⁸ Η παροχή μιας ταυτότητας συνεπάγεται την απόδοση μιας συγκεκριμένης θέσης μέσα στον κόσμο. Όπως το παιδί ιδιοποιείται υποκειμενικά αυτή την ταυτότητα («Είμαι ο Τζων Σμιθ»), έτσι ιδιοποιείται και τον κόσμο τον οποίο καταδεικνύει η ταυτότητα αυτή. Η υποκειμενική ιδιοποίηση της ταυτότητας και η υποκειμενική ιδιοποίηση του κοινωνικού κόσμου είναι απλώς και μόνο δύο διαφορετικές πλευρές της ίδιας διαδικασίας εσωτερίκευσης που διαμεσολαβούνται από τους ίδιους σημαντικούς άλλους.

Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση δημιουργεί στη συνείδηση του παιδιού μια προοδευτική αφαίρεση από τους ρόλους και τις στάσεις των συγκεκριμένων άλλων προς τους ρόλους και τις στάσεις γενικά. Για παράδειγμα, κατά τη διαδικασία εσωτερίκευσης των κανονιστικών προτύπων υπάρχει μια βαθμιαία εξέλιξη από το «Η μαμά μου είναι θυμωμένη μαζί μου τώρα» προς το «Η μαμά μου μου θυμώνει όποτε χύνω τη σούπα». Καθώς η αρνητική στάση της μητέρας όταν χύνεται η σούπα επικροτείται και από επιπρόσθετους σημαντικούς άλλους (τον πατέρα, τη γιαγιά, τη μεγαλύτερη αδελφή κ.λπ.), η γενικότητα του κανονιστικού προτύπου διευρύνεται υποκειμενικά. Το αποφασιστικό βήμα γίνεται όταν το παιδί αναγνωρίζει ότι όλοι εναντιώνονται στο χύσιμο της σούπας. Το κανονιστικό πρότυπο έτσι γενικεύεται στο «Κανένας δεν χύνει τη σούπα» — όπου στο «κανένας» συμπεριλαμβάνεται και ο εαυτός του, ως τμήμα μιας γενίκευσης που περικλείει, καταρχήν, ολόκληρο το τμήμα της κοινωνίας που είναι σημαντικό για το παιδί. Αυτή η αφαίρεση από τους ρόλους και τις στάσεις συγκεκριμένων σημαντικών άλλων ονομάζεται ο γενικευμένος άλλος.⁹ Η διαμόρφωσή του στο εσωτερικό της συνείδησης σημαίνει ότι το άτομο δεν ταυτίζεται πλέον μόνο με συγκεκριμένους άλλους αλλά με μια γενικότητα από άλλους — δηλαδή με μια κοινωνία. Μόνο μέσα από αυτή τη γενικευμένη ταύτιση μπορεί να αποκτήσει σταθερότητα και συνέχεια ο δικός του προσδιορισμός

της ταυτότητάς του. Δεν έχει πλέον μια ταυτότητα *απέναντι* στον έναν ή τον άλλο σημαντικό άλλο, αλλά μια ταυτότητα *γενικά* που υποκειμενικά γίνεται αντιληπτή ως αναλλοίωτη, ανεξάρτητα από το ποιοι άλλοι —σημαντικοί ή μη— συναντώνται. Αυτή η συνεκτική ταυτότητα που μόλις έχει συγκροτηθεί, ενσωματώνει στο εσωτερικό της το σύνολο των διαφόρων εσωτερικευμένων ρόλων και στάσεων, και συμπεριλαμβάνει ανάμεσα σε πολλά άλλα τον αυτοπροσδιορισμό του ατόμου ως κάποιου που δεν χύνει τη σούπα του.

Η διαμόρφωση του γενικευμένου άλλου στο εσωτερικό της συνείδησης σημαδεύει μια αποφασιστική φάση στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Υποδηλώνει την εσωτερίκευση της κοινωνίας αυτής καθ' εαυτήν και της αντικειμενικής πραγματικότητας που είναι εγκαθιδρυμένη σε αυτήν· επίσης υποδηλώνει ταυτόχρονα και την υποκειμενική εγκαθίδρυση μιας ταυτότητας που έχει συνοχή και συνέχεια. Η κοινωνία, η ταυτότητα και η πραγματικότητα αποκρυσταλλώνονται υποκειμενικά με την ίδια διαδικασία εσωτερίκευσης. Η αποκρυστάλλωση αυτή συμπίπτει με την εσωτερίκευση της γλώσσας. Πράγματι, για λόγους που είναι προφανείς από τις μέχρι τώρα παρατηρήσεις για τη γλώσσα, η γλώσσα συνιστά τόσο το πλέον σημαντικό περιεχόμενο όσο και το πλέον σημαντικό εργαλείο της κοινωνικοποίησης.

Από τη στιγμή που ο γενικευμένος άλλος έχει αποκρυσταλλωθεί στη συνείδηση, μια συμμετρική σχέση εγκαθιδρύεται ανάμεσα στην αντικειμενική και την υποκειμενική πραγματικότητα. Αυτό που είναι πραγματικό «στο εξωτερικό» αντιστοιχεί με αυτό που είναι πραγματικό «στο εσωτερικό». Η αντικειμενική πραγματικότητα μπορεί να «μεταφραστεί» εύκολα σε υποκειμενική πραγματικότητα και το αντίστροφο. Η γλώσσα βέβαια είναι το κύριο μέσο αυτής της διαρκούς μεταφραστικής διαδικασίας και προς τις δύο κατευθύνσεις. Πρέπει εντούτοις να τονιστεί ότι η συμμετρία μεταξύ της αντικειμενικής και της υποκειμενικής πραγματικότητας δεν μπορεί να είναι πλήρης. Οι δύο πραγματικότητες αντιστοιχούν η μία στην άλλη, δεν έχουν όμως την ίδια έκταση. Υπάρχει πάντα περισσότερη αντικειμενική πραγματικότητα «διαθέσιμη» από αυτή που εσωτερικεύεται πραγματικά στη συνείδηση κάθε ατόμου, απλώς και μόνο επειδή τα περιεχόμενα της κοινωνικοποίησης καθορίζονται από την κοινωνική κατανομή της γνώσης. Κανένα άτομο δεν εσωτερικεύει το

σύνολο αυτού που αντικειμενικοποιείται ως πραγματικότητα στην κοινωνία του, ακόμα και αν αυτή η κοινωνία και αυτός ο κόσμος είναι σχετικά απλοί. Από την άλλη, υπάρχουν πάντα στοιχεία της υποκειμενικής πραγματικότητας που δεν προέρχονται από την κοινωνικοποίηση —όπως η συναίσθηση που έχει το άτομο για το σώμα του, η οποία προηγείται και είναι πέρα από κάθε σχετική κοινωνικά διδαγμένη αντίληψη. Η υποκειμενική βιογραφία δεν είναι εξ ολοκλήρου κοινωνική. Το άτομο αποκτά αντίληψη του εαυτού του ως ύπαρξης τόσο μέσα όσο και έξω από την κοινωνία.¹⁰ Αυτό συνεπάγεται ότι η συμμετρία μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας δεν είναι ποτέ μια στατική, μια-για-πάντα κατάσταση πραγμάτων. Πρέπει συνεχώς να παράγεται και να αναπαράγεται *in actu* [στην πράξη]. Με άλλα λόγια, η σχέση ανάμεσα στο άτομο και τον αντικειμενικό κοινωνικό κόσμο μοιάζει με μια συνεχή προσπάθεια εξισορρόπησης. [...]

Στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση δεν υπάρχει πρόβλημα ταύτισης. Δεν υπάρχει επιλογή των σημαντικών άλλων. Η κοινωνία προσφέρει στον υποψήφιο για κοινωνικοποίηση ένα προκαθορισμένο σύνολο σημαντικών άλλων, τους οποίους πρέπει να αποδεχθεί ως τέτοιους, χωρίς δυνατότητα επιλογής κάποιας άλλης ρύθμισης. *Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα*. Ο καθένας πρέπει να αρκестεί στους γονείς που του έχει χαρίσει η μοίρα. Αυτό το άδικο μειονέκτημα, εγγενές στην κατάσταση του να είσαι παιδί, έχει την προφανή συνέπεια ότι, παρόλο που το παιδί δεν είναι απλώς παθητικό κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του, οι ενήλικοι είναι αυτοί που θέτουν τους κανόνες του παιχνιδιού. Το παιδί μπορεί να παίξει το παιχνίδι με ενθουσιασμό ή με μια κακόκεφη αντίσταση, όμως —αλίμονο!— δεν υπάρχει κανένα άλλο παιχνίδι εκεί γύρω. Αυτό έχει μια σημαντική συνέπεια. Εφόσον το παιδί δεν έχει καμία επιλογή να διαλέξει τους γονείς του, η ταύτισή του μαζί τους γίνεται με τρόπο οιονει αυτόματο. Για τον ίδιο λόγο, η εσωτερίκευση της ιδιαίτερης πραγματικότητάς τους είναι για το παιδί οιονει αναπόφευκτη. Το παιδί δεν εσωτερικεύει τον κόσμο των σημαντικών άλλων που το περιβάλλουν ως έναν από τους πολλούς δυνατούς κόσμους. Τον εσωτερικεύει ως τον κόσμο, τον μοναδικό υπάρχοντα και τον μοναδικό κατανοητό κόσμο, τον κόσμο *tout court* [με λίγα λόγια]. Αυτός είναι ο λόγος που ο κόσμος ο οποίος εσωτερικεύεται κατά την πρωτογενή κοινω-

νικοποίηση είναι πολύ περισσότερο σταθερά εδραιωμένος στη συνείδηση από ό,τι οι κόσμοι που εσωτερικεύονται κατά τις δευτερογενείς κοινωνικοποιήσεις. Ωστόσο, όσο κι αν η αρχική αίσθηση του αναπόφευκτου εξασθενήσει με τις μεταγενέστερες απογοητεύσεις, η ανάμνηση μιας ανεπανάληπτης βεβαιότητας —της βεβαιότητας της αντοχής της πραγματικότητας— προσκολλάται πάντα στον πρώτο κόσμο της παιδικής ηλικίας. Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση έτσι κατορθώνει να υλοποιήσει αυτό που (εκ των υστέρων βέβαια) μπορεί να θεωρηθεί η πιο σημαντική απάτη που στήνει η κοινωνία στο άτομο: να εμφανίσει ως αναγκαιότητα αυτό που στην πραγματικότητα είναι ένας σωρός από τυχαία ενδεχόμενα, και να δώσει νόημα και σημασία στο τυχαίο γεγονός της γέννησής του.

Τα συγκεκριμένα περιεχόμενα που εσωτερικεύονται κατά την πρωτογενή κοινωνικοποίηση ποικίλουν βέβαια από κοινωνία σε κοινωνία. Μερικά από αυτά τα συναντάμε παντού. Αυτό που πρέπει να εσωτερικευτεί πάνω από όλα, είναι η γλώσσα. Με τη γλώσσα, και μέσω αυτής, εσωτερικεύονται διάφορα προτροπικά και ερμηνευτικά σχήματα, θεσμικά προσδιορισμένα — να θέλει το παιδί να συμπεριφέρεται σαν ένα γενναίο μικρό αγόρι, για παράδειγμα, και να συμπεραίνει ότι τα μικρά αγόρια διαιρούνται από τη φύση σε γενναία και σε δειλά. Τα σχήματα αυτά παρέχουν στο παιδί κάποια θεομοθετημένα προγράμματα για την καθημερινή του ζωή· μερικά από αυτά έχουν άμεση εφαρμογή στο παιδί και άλλα προκαθορίζουν κάποια κοινωνικά προσδιοριζόμενη συμπεριφορά, σε περισσότερο μεταγενέστερα στάδια της ζωής του (για παράδειγμα, η γενναιότητα που θα του επιτρέπει να τα βγάξει πέρα με την καθημερινή πίεση, όταν η θέλησή του μπαίνει σε δοκιμασία είτε από τους ομολόγους του είτε από τους κάθε είδους άλλους, καθώς και η γενναιότητα που θα απαιτηθεί να έχει αργότερα — όταν μνηθεί στον κόσμο των πολεμιστών, για παράδειγμα, ή όταν τον καλέσει ο θεός). Τα προγράμματα αυτά, τόσο εκείνα που έχουν άμεση εφαρμογή στο παιδί όσο και αυτά που προσβλέπουν σε μια κοινωνικά προσδιοριζόμενη συμπεριφορά, διαφοροποιούν την ταυτότητα κάποιου από την ταυτότητα των άλλων π.χ., των κοριτσιών, των αγοριών που είναι σκλάβοι, των αγοριών που ανήκουν σε άλλο κλαν. Τελικά συντελείται μια εσωτερική, τουλάχιστον κάποιων υποτυπωδών στοιχείων, του νομοποιητικού μηχανισμού· το παιδί μαθαίνει «γιατί» τα προγράμματα

αυτά είναι αυτά που είναι. Κάποιος πρέπει να είναι γενναίος, επειδή θέλει να γίνει αληθινός άνδρας· κάποιος πρέπει να επιτελεί τις τελετουργίες, επειδή αλλιώς οι θεοί θα θυμώσουν· κάποιος πρέπει να είναι πιστός στον αρχηγό, επειδή μόνο έτσι οι θεοί θα τον υποστηρίξουν όταν παρουσιαστεί κίνδυνος και ούτω καθεξής.

Κατά την πρωτογενή κοινωνικοποίηση λοιπόν δομείται ο πρώτος κόσμος του ατόμου. Το παράξενο αυτό χαρακτηριστικό της σταθερότητας που έχει αυτός ο κόσμος, οφείλεται —εν μέρει τουλάχιστον— στο αναπόφευκτο της σχέσης του ατόμου με τους πρώτους πρώτους σημαντικούς άλλους που το περιέβαλαν. Ο κόσμος της παιδικής ηλικίας, με τη φωτεινή του πραγματικότητα, συμβάλλει έτσι στην εμπιστοσύνη όχι μόνο στα πρόσωπα των σημαντικών άλλων αλλά και στους ορισμούς τους για τις περιστάσεις. Ο κόσμος της παιδικής ηλικίας είναι απόλυτα και αναμφίβολα πραγματικός.¹¹ Πιθανώς, δεν θα μπορούσε να είναι και διαφορετικά σε αυτό το στάδιο εξέλιξης της συνείδησης. Μόνο αργότερα μπορεί το άτομο να αντέξει την πολυτέλεια μιας κάποιας ελάχιστης τουλάχιστον αμφισβήτησης. Και πιθανώς, αυτή η αναγκαιότητα κάποιου αρχέγονου ρεαλισμού κατά τη διαδικασία της συνειδητοποίησης του κόσμου αναπτύσσεται τόσο φυλογενετικά όσο και οντογενετικά.¹² Σε κάθε περίπτωση, ο κόσμος της παιδικής ηλικίας είναι έτσι συγκροτημένος, ώστε να ενσταλάξει στο άτομο μια νομοποιητική δομή, που κάνει το παιδί να έχει εμπιστοσύνη ότι «όλα είναι εντάξει» — για να επαναλάβουμε τη φράση που μάλλον λέγεται πιο συχνά από οποιαδήποτε άλλη από τις μητέρες στα παιδιά τους όταν κλαίνε. Η όψιμη ανακάλυψη ότι μερικά πράγματα απέχουν πολύ από το να είναι «εντάξει», μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο τρομακτική, ανάλογα με τις συνθήκες της ζωής — και στις δύο περιπτώσεις όμως ο κόσμος της παιδικής ηλικίας, όταν τον αναπολούμε εκ των υστέρων, διατηρεί μάλλον αυτή την παράξενη πραγματικότητά του. Παραμένει πάντα ο «κόσμος του σπιτιού μας» όσο μακριά του κι αν ταξιδεύουμε στη μετέπειτα ζωή μας, όσο κι αν φτάσουμε σε μέρη που μόνο στο σπίτι μας δεν νιώθουμε.

Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση συνεπάγεται μια αλληλουχία μάθησης που ορίζεται κοινωνικά. Στην ηλικία A το παιδί πρέπει να μάθει το X, στην ηλικία B το Ψ κ.ο.κ. Όλα τα προγράμματα αυτού του είδους συνεπάγονται κάποια κοινωνική παραδοχή της βιολογικής

ανάπτυξης και διαφοροποίησης. Έτσι, κάθε πρόγραμμα, σε οποιαδήποτε κοινωνία, πρέπει να αναγνωρίζει ότι δεν μπορούμε να περιορίσουμε από κάποιο παιδί ενός έτους να μπορεί να μάθει ό,τι και ένα παιδί τριών ετών. Επίσης, τα περισσότερα προγράμματα συνήθως ορίζουν διαφορετική ύλη για τα αγόρια και τα κορίτσια. Μια ελάχιστη τέτοια αναγνώριση βέβαια επιβάλλεται στην κοινωνία από βιολογικούς παράγοντες. Πέρα από αυτό όμως υπάρχει μεγάλη κοινωνικοϊστορική μεταβλητότητα στον ορισμό των σταδίων στην αλληλουχία της μάθησης. Αυτό που σε μια κοινωνία ορίζεται ακόμα ως παιδική ηλικία, μπορεί να ορίζεται ως ενηλικιότητα σε κάποια άλλη. Επίσης, οι κοινωνικές επιπτώσεις της παιδικής ηλικίας μπορεί να ποικίλλουν πολύ από τη μια κοινωνία στην άλλη — για παράδειγμα, από την άποψη των συναισθηματικών χαρακτηριστικών, της ηθικής υπευθυνότητας ή των διανοητικών δυνατοτήτων. Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός (τουλάχιστον πριν από το φροϋδικό κίνημα) είχε την τάση να θεωρεί τα παιδιά εκ φύσεως «αθώα» και «γλυκά»· άλλες κοινωνίες τα θεωρούσαν εκ φύσεως «αμαρτωλά και ακάθαρτα», που διέφεραν από τους ενηλίκους μόνο ως προς τη δύναμη και τις αντιληπτικές ικανότητές τους. Παρόμοιες παραλλαγές έχουν υπάρξει σχετικά με τη σεξουαλική δραστηριότητα των παιδιών, για την ποινική τους ευθύνη, τη θεία έμπνευση κ.λπ. Οι παραλλαγές αυτές στον κοινωνικό ορισμό της παιδικής ηλικίας και των σταδίων της είναι προφανές ότι επηρεάζουν το πρόγραμμα μάθησης.¹³

Ο χαρακτήρας της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης επηρεάζεται επίσης από τις απαιτήσεις του αποθέματος της γνώσης που πρόκειται να μεταβιβαστεί. Ορισμένες νομιμοποιήσεις αυτού του αποθέματος γνώσης μπορεί να απαιτούν υψηλότερο βαθμό γλωσσικής πολυπλοκότητας για να γίνουν κατανοητές από ό,τι κάποιες άλλες. Μπορούμε να υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι απαιτούνται λιγότερες λέξεις για να κατανοήσει ένα παιδί ότι δεν πρέπει να αντανάτσει, επειδή θα θυμώσει ο φύλακας-άγγελός του, από το να κατανοήσει το επιχείρημα ότι ο ανταντισμός εμπλέκεται με την κατοπινή σεξουαλική του προσαρμογή. Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση επηρεάζεται επιπλέον και από τις απαιτήσεις της συνολικής θεομικής τάξης. Μια κοινωνία απαιτεί διαφορετικές ικανότητες σε κάθε ηλικιακό στάδιο από κάποια άλλη· το ίδιο συμβαίνει ακόμα και ανάμεσα σε διαφορετικούς τομείς της ίδιας κοινωνίας. Η ηλικία στην

οποία, σε μια κοινωνία, θεωρείται ότι είναι σωστό για ένα παιδί να μάθει να οδηγεί αυτοκίνητο, μπορεί σε κάποια άλλη κοινωνία να είναι η ηλικία που αναμένεται να έχει σκοτώσει τον πρώτο του εχθρό. Ένα παιδί της ανώτερης τάξης μπορεί να γνωρίσει «τη ζωή» σε μια ηλικία κατά την οποία ένα παιδί της κατώτερης τάξης έχει μάθει ήδη για τα καλά τα πάντα για την έκτρωση. Ή ακόμη, ένα παιδί της ανώτερης τάξης μπορεί να νιώσει τα πρώτα σκιοτήματα πατριωτικής συγκίνησης στην ίδια ηλικία περίπου που οι συνομήλικοί του της κατώτερης τάξης βιώνουν για πρώτη φορά το μίσος για την αστυνομία και ό,τι συμβολίζει.

Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση ολοκληρώνεται όταν η έννοια του γενικευμένου άλλου (και όλα αυτά που τη συνοδεύουν) έχουν εγκατασταθεί στη συνείδηση του ατόμου. Σε αυτό το σημείο, το άτομο είναι πια ενεργό μέλος της κοινωνίας και κάτοχος — με έναν υποκειμενικό τρόπο — ενός εαυτού και ενός κόσμου. Αυτή όμως η εσωτερικευση της κοινωνίας, της ταυτότητας και της πραγματικότητας δεν είναι κάτι που συμβαίνει μια για πάντα. Η κοινωνικοποίηση δεν είναι ποτέ πλήρης και ποτέ δεν τελειώνει. Μας θέτει έτσι δύο ακόμα προβλήματα: πρώτον, πώς η πραγματικότητα που έχει εσωτερικευτεί κατά την πρωτογενή κοινωνικοποίηση διατηρείται μέσα στη συνείδηση· δεύτερον, πώς επιτελούνται αργότερα στη ζωή του ατόμου οι περαιτέρω εσωτερικεύσεις (οι δευτερογενείς κοινωνικοποιήσεις). [...]

Εσωτερικευση και κοινωνική δομή

Η κοινωνικοποίηση συντελείται πάντα μέσα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνικής δομής. Όχι μόνο τα περιεχόμενά της αλλά και το μέτρο της «επιτυχίας» της διέπονται από κοινωνικές δομικές προϋποθέσεις και έχουν κοινωνικές δομικές συνέπειες. Με άλλα λόγια, η μικρο-κοινωνιολογική ή κοινωνικοψυχολογική ανάλυση των φαινομένων της εσωτερικευσης πρέπει πάντοτε να έχει για φόντο μια μακρο-κοινωνιολογική κατανόηση των δομικών τους πλευρών.¹⁴

Στο επίπεδο της θεωρητικής ανάλυσης που επιχειρούμε εδώ, δεν είναι δυνατό να ξεκινήσουμε μια λεπτομερή συζήτηση των διαφορετικών εμπειρικών σχέσεων ανάμεσα στα περιεχόμενα της κοινωνικο-

ποίησης και τους κοινωνικούς δομικούς σχηματισμούς.¹⁵ Παρ' όλα αυτά, μπορούν να γίνουν κάποιες γενικές παρατηρήσεις για τις κοινωνικές δομικές πλευρές της «επιτυχημένης» κοινωνικοποίησης. Λέγοντας «επιτυχημένη κοινωνικοποίηση» εννοούμε την εγκαθίδρυση ενός υψηλού βαθμού συμμετρίας ανάμεσα στην αντικειμενική και την υποκειμενική πραγματικότητα (όπως και ταυτότητας βεβαίως). Και αντίστροφα, η «ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση» πρέπει να γίνεται κατανοητή από την άποψη της ασυμμετρίας. Όπως έχουμε δει ήδη, η πλήρως επιτυχημένη κοινωνικοποίηση είναι ανθρωπολογικά αδύνατη. Η πλήρως ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση είναι τουλάχιστον εξαιρετικά σπάνια και περιορίζεται σε περιπτώσεις ατόμων στα οποία ακόμα και η ελάχιστη κοινωνικοποίηση αποτυγχάνει λόγω ακραίων οργανικών παθολογικών καταστάσεων. Η ανάλυσή μας, λοιπόν, πρέπει να ασχολείται με τις διαβαθμίσεις ενός συνεχούς, του οποίου οι ακραίοι πόλοι εμπειρικά δεν συναντώνται. Μια τέτοια ανάλυση είναι χρήσιμη διότι επιτρέπει κάποιες γενικές αναφορές στις προϋποθέσεις και τις συνέπειες της επιτυχούς κοινωνικοποίησης.

Η μέγιστη επιτυχία της κοινωνικοποίησης πιθανότατα συντελείται σε κοινωνίες με πολύ απλό καταμερισμό της εργασίας και ελάχιστη κατανομή της γνώσης. Η κοινωνικοποίηση κάτω από τέτοιες συνθήκες παράγει ταυτότητες κοινωνικά προκαθορισμένες και σε υψηλό βαθμό προδιαγεγραμμένες. Εφόσον κάθε άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με το ίδιο βασικά θεσμικό πρόγραμμα για τη ζωή του στην κοινωνία, η συνολική ισχύς της θεσμικής τάξης έχει λίγο-πολύ το ίδιο βάρος για κάθε άτομο, δημιουργώντας ένα επιτακτικό συμπαγές ως προς την αντικειμενική πραγματικότητα που πρέπει να εσωτερικευτεί. Η ταυτότητα τότε είναι προδιαγεγραμμένη σε υψηλό βαθμό, με την έννοια ότι απεικονίζει πλήρως την αντικειμενική πραγματικότητα μέσα στην οποία εντοπίζεται. Για να το πούμε απλά, ο καθένας είναι περίπου αυτό που υποτίθεται ότι είναι. Σε μια τέτοια κοινωνία οι ταυτότητες είναι εύκολα αναγνωρίσιμες, τόσο αντικειμενικά όσο και υποκειμενικά. Ο καθένας γνωρίζει ποιος είναι το κάθε άλλο άτομο και ποιος είναι και ο ίδιος. Ένας ιππότης είναι ένας ιππότης και ένας χωρικός είναι ένας χωρικός τόσο για τους άλλους όσο και για τον εαυτό τους. Δεν υπάρχει συνεπώς π

βλημα ταυτότητας. Το ερώτημα «Ποιος είμαι;» είναι μάλλον απίθανο να τεθεί στη συνείδηση, εφόσον η κοινωνικά προκαθορισμένη απάντηση είναι και απόλυτα πραγματική υποκειμενικά, αλλά και επιβεβαιώνεται διαρκώς σε κάθε σημαντική κοινωνική αλληλεπίδραση. Αυτό με κανέναν τρόπο δεν σημαίνει ότι το άτομο είναι ευτυχισμένο με την ταυτότητά του. Μάλλον ποτέ δεν ήταν πολύ ευχάριστο να είσαι χωρικός, για παράδειγμα. Σήμαινε προβλήματα κάθε είδους, υποκειμενικά πραγματικά, πειστικά, που μόνο ευτυχία δεν φέρνουν. Δεν συνεπαγόταν όμως πρόβλημα ταυτότητας. Μπορεί κάποιος να ήταν ένας εξαθλιωμένος ή ένας εξεγερμένος χωρικός — ήταν όμως χωρικός. Τα άτομα που διαμορφώθηκαν κάτω από τέτοιες συνθήκες, είναι απίθανο να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με όρους του «χωρού βόθους», με την ψυχολογική έννοια. Ο «επιφανειακός» και ο «κάτω από την επιφάνεια» εαυτός διαφοροποιούνται μόνο σε ό,τι αφορά το εύρος της υποκειμενικής πραγματικότητας που είναι παρούσα στη συνείδηση σε κάθε δεδομένη στιγμή και όχι σε ό,τι αφορά μια μόνιμη διαφοροποίηση των «στρωμάτων» του εαυτού. Για παράδειγμα, ο χωρικός αντιλαμβάνεται τον εαυτό του σε ένα ρόλο όταν δέρνει τη γυναίκα του και σε έναν άλλον όταν σκύβει με δουλοπρέπεια μπροστά στον κύριό του. Σε κάθε περίπτωση, ο άλλος ρόλος είναι «κάτω από την επιφάνεια» — δεν καταγράφεται δηλαδή στη συνείδηση του χωρικού. Κανένας όμως από τους ρόλους δεν προβάλλει ως ο «βαθύτερος» ή ο «πιο πραγματικός» εαυτός. Με άλλα λόγια, το άτομο μέσα σε μια τέτοια κοινωνία, όχι μόνο είναι αυτό που υποτίθεται ότι είναι, αλλά και είναι αυτό που είναι με έναν ενοποιημένο, χωρίς «διαστρωματώσεις», τρόπο.¹⁶

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση συμβαίνει μόνο ως αποτέλεσμα κάποιων ατυχημάτων στην ιστορία της ζωής του ατόμου — είτε βιολογικών είτε κοινωνικών. Για παράδειγμα, η πρωτογενής κοινωνικοποίηση ενός παιδιού μπορεί να εμποδιστεί εξαιτίας κάποιας σωματικής παραμόρφωσης που είναι κοινωνικά στιγματισμένη ή εξαιτίας κάποιου στίγματος που βασίζεται σε κοινωνικούς ορισμούς.¹⁷ Ο «σακάτης» και ο «μπαστάρδος» είναι χαρακτηριστικά δείγματα αυτών των δύο περιπτώσεων. Υπάρχει ακόμα και η πιθανότητα, η κοινωνικοποίηση να εμποδίζεται εγγενώς, από βιολογικά μειονεκτήματα, όπως στην περίπτωση ακραίας διανοητικής καθυστέρησης. Όλες αυτές οι περιπτώσεις έχουν το

χαρακτήρα της προσωπικής ατυχίας. Δεν προσφέρουν τη βάση για τη θεσμοθέτηση αντι-ταυτοτήτων και αντι-πραγματικότητας. Το γεγονός αυτό δίνει, πράγματι, και το μέτρο της ατυχίας που ενυπάρχει σε κάποιες τέτοιες ζωές. Σε μια κοινωνία αυτού του είδους, ο «σακάτης» ή ο «μπάσταρδος» είναι στην ουσία χωρίς καμία υποκειμενική άμυνα απέναντι στη στιγματιστική ταυτότητα που τους προσδίδεται. Είναι αυτό που υποτίθεται ότι είναι, για τον εαυτό του όπως και για τους σημαντικούς άλλους αλλά και για την κοινότητα στο σύνολό της. Βέβαια, μπορεί να αντιδράσει σε αυτή τη μοίρα με μνησικακία ή με οργή, θεωρείται όμως ως [qual] κατώτερο ον που είναι μνησικακό ή οργισμένο. Η μνησικακία και η οργή του μπορεί να λειτουργήσουν ακόμα και ως η αποφασιστική επικύρωση της κοινωνικά καθορισμένης ταυτότητάς του ως κατώτερου όντος, εφόσον οι καλύτεροί του είναι εξ ορισμού υπεράνω τέτοιων άξεστων συναισθημάτων. Είναι φυλακισμένοι στην αντικειμενική πραγματικότητα της κοινωνίας τους, παρόλο που η πραγματικότητα αυτή τους υποβάλλεται με έναν αλλοτριωμένο και ακρωτηριασμένο τρόπο. Ένα τέτοιο άτομο θα κοινωνικοποιηθεί ανεπιτυχώς — θα υπάρξει δηλαδή ένας υψηλός βαθμός ασυμμετρίας ανάμεσα στην κοινωνικά προσδιορισμένη πραγματικότητα στην οποία βρίσκεται *de facto* εγκλωβισμένος, όπως μέσα σε έναν ξένο κόσμο, και τη δική του υποκειμενική πραγματικότητα, η οποία αντικατοπτρίζει τον κόσμο αυτό μόνο σε πολύ μικρό βαθμό. Η ασυμμετρία αυτή, παρ' όλα αυτά, δεν θα έχει συσσωρευτικές δομικές συνέπειες, επειδή στερείται κοινωνικής βάσης, στο εσωτερικό της οποίας θα μπορούσε να αποκρυσταλλωθεί ως ένας αντι-κόσμος, με το δικό του θεσμοθετημένο σύμπλεγμα αντι-ταυτοτήτων. Το ίδιο το ανεπιτυχώς κοινωνικοποιημένο άτομο είναι κοινωνικά προκαθορισμένο ως τύπος ταξινομημένος με κάποιο διακριτό τρόπο — ο «σακάτης», ο «μπάσταρδος», ο «ηλίθιος» κ.λπ. Συνεπώς, οποιοδήποτε αντίθετοι αυτοκαθορισμοί και αν προκύπτουν στη συνείδησή του κατά καιρούς, στερούνται μιας ευλογοφανούς δομής, η οποία θα τους μετασχημάτιζε σε κάτι περισσότερο από εφήμερες φαντασιώσεις.

Ορισμένοι αρχικοί αντι-ορισμοί της πραγματικότητας και της ταυτότητας εμφανίζονται μόλις κάποια τέτοια άτομα συσπειρώνονται σε κοινωνικά ανθεκτικές ομάδες. Το γεγονός αυτό δίνει το έναυσμα για μια διαδικασία αλλαγής, η οποία θα εισάγει μια πιο

σύνθετη κατανομή της γνώσης. Μια αντι-πραγματικότητα μπορεί πια να αρχίζει να αντικειμενικοποιείται μέσα στην περιθωριακή ομάδα των ανεπιτυχώς κοινωνικοποιημένων. Στο σημείο αυτό βέβαια η ομάδα θα εγκαινιάσει τις δικές της διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Για παράδειγμα, οι λεπροί, καθώς και τα παιδιά τους, μπορεί να είναι στιγματισμένοι σε μια κοινωνία. Ο στιγματισμός αυτός μπορεί να περιορίζεται σε αυτούς που έχουν προσβληθεί σωματικά από την ασθένεια ή μπορεί να ελεγκτείται και σε άλλους μέσω κάποιου κοινωνικού ορισμού — σε όποιον, για παράδειγμα, έχει γεννηθεί στη διάρκεια ενός σεισμού. Έτσι, ορισμένα άτομα μπορεί να ορίζονται ως λεπροί εκ γενετής, και ο ορισμός αυτός να επηρεάζει καθοριστικά την πρωτογενή κοινωνικοποίησή τους — η οποία μπορεί, για παράδειγμα, να επιτελείται κάτω από τη φροντίδα κάποιας τρελής γριάς γυναίκας, που τους διατηρεί στη ζωή — έξω όμως από τα όρια της κοινότητας — και τους μεταβιβάζει απλώς ένα ελάχιστο από τις θεσμικές παραδόσεις της κοινότητας. Όσο καιρό τα άτομα αυτά — ακόμα και αν είναι αρκετά σε αριθμό — δεν σχηματίζουν μια δική τους αντι-κοινότητα, τόσο η αντικειμενική όσο και η υποκειμενική τους ταυτότητα θα είναι προκαθορισμένες, εναρμονισμένες με το θεσμικό πρόγραμμα που έχει η κοινότητα για αυτούς. Θα είναι λεπροί και τίποτα παραπάνω.

Η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει όταν υπάρξει μια αποικία λεπρών αρκετά μεγάλη και ανθεκτική ώστε να λειτουργήσει ως ευλογοφανής δομή για την ανάδυση αντι-ορισμών της πραγματικότητας — και της μοίρας που συνεπάγεται το να είναι κανείς λεπρός. Το να είναι κάποιος λεπρός, είτε προσδιορίζεται βιολογικά είτε κοινωνικά, μπορεί τώρα να αξιολογηθεί ως το ιδιαίτερο σημάδι μιας θεϊκής επιλογής. Τα άτομα που εμποδίστηκαν να εσωτερικεύσουν πλήρως την πραγματικότητα της κοινότητας, μπορεί τώρα να κοινωνικοποιηθούν στην αντι-πραγματικότητα της αποικίας των λεπρών — με άλλα λόγια, η ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση σε κάποιο κοινωνικό κόσμο μπορεί να συνοδεύεται από επιτυχή κοινωνικοποίηση σε έναν άλλον. Σε οποιοδήποτε πρώιμο στάδιο μιας τέτοιας διαδικασίας αλλαγής, η αποκρυστάλλωση της αντι-πραγματικότητας και της αντι-ταυτότητας μπορεί να μη γίνεται αντιληπτή από την ευρύτερη κοινότητα, η οποία εξακολουθεί να προκαθορίζει και να προσδιορίζει διαρκώς την ταυτότητα αυτών των ατόμων ως λεπρών και τίποτα

άλλο. Η κοινότητα δεν γνωρίζει ότι «στην πραγματικότητα» αυτοί είναι τα διακεκριμένα παιδιά των θεών. Σε αυτό το σημείο, κάποιο άτομο που ανήκει στην κατηγορία των λεπρών, μπορεί να ανακαλύψει κάποιο «κρυφό βάθος» στο εσωτερικό του εαυτού του. Το ερώτημα «Ποιος είμαι;» γίνεται δυνατό, μόνο επειδή είναι κοινωνικά διαθέσιμες δύο αντικρουόμενες απαντήσεις αυτή της τρελής γριάς γυναίκας («Είσαι ένας λεπρός») και αυτή του κοινωνικοποιητικού προσωπικού της ίδιας της αποικίας («Είσαι ο γιος του Θεού»). Καθώς το άτομο εκχωρεί ένα προνομιακό καθεστώς μέσα στη συνείδησή του στους ορισμούς που δίνει η αποικία για την πραγματικότητα και για τον εαυτό του, συντελείται μια ρήξη ανάμεσα στην «εμφανή» συμπεριφορά του μέσα στην ευρύτερη κοινότητα και τον «αφανή» αυτοπροσδιορισμό του ως κάτι εντελώς διαφορετικό. Με άλλα λόγια, παρατηρείται μια διχοτόμηση στην αντίληψη που έχει το άτομο για τον εαυτό του, ανάμεσα στο «φαίνεσθαι» και την «πραγματικότητα». Δεν είναι πια αυτό που υποτίθεται ότι είναι. *Παίζει* το λεπρό — είναι γιος του Θεού. Εάν προχωρήσουμε το παράδειγμα ένα βήμα παραέρα, στο σημείο όπου αυτή η διχοτόμηση γίνεται γνωστή στην κοινότητα των μη λεπρών, δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε ότι η πραγματικότητα της κοινότητας θα επηρεαστεί και αυτή από την αλλαγή αυτή. Τουλάχιστον, δεν θα είναι πια τόσο εύκολο να αναγνωρίζει την ταυτότητα αυτών που ορίζονται ως λεπροί — δεν θα είναι πια σίγουρο ότι ένα άτομο που ορίζεται έτσι, προσδιορίζει την ταυτότητα του εαυτού του με τον ίδιο τρόπο ή όχι. Το μέγιστο που μπορεί να συμβεί, είναι ότι δεν θα είναι πια εύκολη υπόθεση να αναγνωρίζει την ταυτότητα οποιουδήποτε — διότι, εάν οι λεπροί μπορούν να αρνηθούν να είναι αυτό που υποτίθεται ότι είναι, το ίδιο μπορούν να κάνουν και άλλοι· ίσως το ίδιο θα μπορεί να κάνει ο καθένας. Αν και αυτή η διαδικασία φαίνεται παράδοξη στην αρχή, εικονογραφείται με πολύ όμορφο τρόπο από την περιγραφή του Γκάντι για τους *harijans* («τα παιδιά του Θεού» δηλαδή), τους απόβλητους του ινδουισμού.

Από τη στιγμή που υπάρχει μια πιο σύνθετη κατανομή της γνώσης σε μια κοινωνία, η ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφορετικών σημαντικών άλλων, που διαμεσολαβούν διαφορετικές αντικειμενικές πραγματικότητες στο άτομο. Με άλλα λόγια, η ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση μπορεί να είναι το αποτέλε-

σμα κάποιας ετερογένειας του κοινωνικοποιητικού προσωπικού. Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορεί να συμβεί αυτό. Μπορεί να υπάρχουν περιστάσεις, όπου όλοι οι σημαντικοί άλλοι της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης διαμεσολαβούν μια κοινή πραγματικότητα αλλά από σημαντικά διαφορετικές οπτικές γωνίες. Σε κάποιο βαθμό βέβαια, κάθε σημαντικός άλλος έχει μια διαφορετική οπτική γωνία για την κοινή πραγματικότητα, απλώς και μόνο επειδή είναι ένα ξεχωριστό άτομο με μια ξεχωριστή ζωή. Οι συνέπειες όμως που έχουμε υπόψη μας εδώ, προκύπτουν μόνο όταν οι διαφορές ανάμεσα στους σημαντικούς άλλους αναφέρονται περισσότερο στον κοινωνικό τους τύπο παρά στην ατομική τους ιδιοσυγκρασία. Για παράδειγμα, οι άνδρες και οι γυναίκες μπορεί να «κατοικούν» πολύ διαφορετικούς κοινωνικούς κόσμους σε μια κοινωνία. Εάν κατά την πρωτογενή κοινωνικοποίηση λειτουργούν ως σημαντικοί άλλοι τόσο άνδρες όσο και γυναίκες, διαμεσολαβούν στο παιδί αυτές τις αντιφατικές πραγματικότητες. Το γεγονός αυτό από μόνο του δεν εγείρει την απειλή της ανεπιτυχούς κοινωνικοποίησης. Η αρσενική και η θηλυκή εκδοχή της πραγματικότητας είναι κοινωνικά αναγνωρισμένες και η αναγνώριση αυτή επίσης μεταβιβάζεται κατά την πρωτογενή κοινωνικοποίηση. Υπάρχει έτσι μια προκαθορισμένη κυριαρχία της αρσενικής εκδοχής στο αρσενικό παιδί και της θηλυκής εκδοχής στο θηλυκό. Το παιδί θα *γνωρίσει* την εκδοχή που προσιδιάζει στο άλλο φύλο — όσο του έχει διαμεσολαβηθεί από τους σημαντικούς άλλους του άλλου φύλου — αλλά δεν θα *ταυτιστεί* με την εκδοχή αυτή. Ακόμα και η ελάχιστη κατανομή της γνώσης προϋποθέτει συγκεκριμένες αρμοδιότητες για τις διαφορετικές εκδοχές της κοινής πραγματικότητας. Στην προηγούμενη περίπτωση, η θηλυκή εκδοχή ορίζεται κοινωνικά σαν να μην έχει καμία δικαιοδοσία στο αρσενικό παιδί. Συνήθως, ο ορισμός αυτός για την «πρέπουσα θέση» της πραγματικότητας του άλλου φύλου εσωτερικεύεται από το παιδί, που ταυτίζεται «όπως πρέπει» με την πραγματικότητα η οποία του έχει αποδοθεί.

Εντούτοις, η «ανωμαλία» μετατρέπεται σε πιθανότητα στην πορεία της ζωής του ατόμου, εάν υπάρχει μια αντιπαράθεση μεταξύ των ορισμών της πραγματικότητας, η οποία και παρέχει τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσά τους. Για πολλές και διάφορες αιτίες που είναι σχετικές με τα δεδομένα της ζωής του, το παιδί μπορεί να κάνει

«λάθος επιλογή». Για παράδειγμα, ένα παιδί αρσενικού φύλου μπορεί να εσωτερικεύσει στοιχεία «που δεν πρέπει» από τον θηλυκό κόσμο, επειδή ο πατέρας του είναι απών κατά την κρίσιμη περίοδο της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης και αυτή την παρέχουν αποκλειστικά η μητέρα του και οι τρεις μεγαλύτερες αδελφές του. Αυτές μπορεί να διαμεσολαβήσουν στο μικρό αγόρι τους «πρέποντες» κανονιστικούς ορισμούς, έτσι ώστε να γνωρίζει ότι δεν του επιτρέπεται να ζει στον κόσμο των γυναικών το παιδί όμως μπορεί παρ' όλα αυτά να ταυτιστεί με αυτόν. Η «θηλυπρέπεια» που προκύπτει με τον τρόπο αυτό μπορεί να είναι είτε «εμφανής» είτε «αφανής». Και στις δύο περιπτώσεις όμως θα υπάρχει ασυμμετρία ανάμεσα στον κοινωνικό προσδιορισμό της ταυτότητάς του και την υποκειμενικά πραγματική του ταυτότητα.¹⁸

Είναι προφανές ότι η κοινωνία θα παράσχει θεραπευτικούς μηχανισμούς για να αντιμετωπίσει τέτοιες «ανώμαλες» περιπτώσεις. Δεν χρειάζεται να επαναλάβουμε εδώ ό,τι έχει ειπωθεί σχετικά με τη θεραπεία μόνο να τονίσουμε ότι η ανάγκη για θεραπευτικούς μηχανισμούς αυξάνει ανάλογα με τη δομικά προσδιοριζόμενη πιθανότητα για ανεπιτυχή κοινωνικοποίηση. Στο παράδειγμα που μόλις αναφέραμε, τα επιτυχώς κοινωνικοποιημένα παιδιά, αν μη τι άλλο, θα ασκούν πίεση πάνω στα «λάθος». Στο βαθμό που δεν υπάρχει κάποια θεμελιώδης σύγκρουση ανάμεσα στους διαμεσολαβούμενους ορισμούς της πραγματικότητας, αλλά μόνο διαφορές ανάμεσα στις εκδοχές της ίδιας κοινής πραγματικότητας, οι πιθανότητες επιτυχούς θεραπείας είναι πολλές.

Μετάφραση Κώστας Αθανασίου

Σημειώσεις

1. Την άποψη μας για την «κατανόηση του άλλου» την αντλούμε τόσο από τον Weber όσο και από τον Schutz.
2. Οι ορισμοί μας για την κοινωνικοποίηση και τις δύο υποκατηγορίες της ακολουθούν στενά την τρέχουσα χρήση τους στις κοινωνικές επιστήμες. Έχουμε προσαρμώσει απλώς τις διατυπώσεις για να συμβαδίζουν με το συνολικό θεωρητικό μας πλαίσιο.

3. Η περιγραφή μας αυτή στηρίζεται βεβαίως σε μεγάλο βαθμό στη θεωρία του Mead περί κοινωνικοποίησης.
4. Η άποψη περί «διαμεσολάβησης» αντλείται από τον Sartre, ο οποίος όμως στερείται μιας ικανοποιητικής θεωρίας για την κοινωνικοποίηση.
5. Η συναισθηματική διάσταση της πρόωξης μάθησης έχει τονιστεί ιδιαίτερα από τη φροϋδική παιδική ψυχολογία, αν και υπάρχουν αρκετά ευρήματα της μιτσεβιορικής θεωρίας της μάθησης, που τείνουν να την επιβεβαιώσουν. Δεν υπαινισσόμαστε εδώ την αποδοχή των θεωρητικών προϋποθέσεων καμιάς από τις δύο σχολές ψυχολογίας.
6. Η άποψη μας για τον αντανακλώμενο χαρακτήρα του εαυτού αντλείται από τον Cooley και τον Mead. Οι ρίζες της μπορούν να εντοπιστούν στην ανάλυση του William James για τον «κοινωνικό εαυτό» (*Principles of Psychology*).
7. Αν και δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί αυτό το θέμα εδώ, θα μπορούσαν να ειπωθούν αρκετά που να υποδηλώνουν τη δυνατότητα ανάπτυξης μιας γνήσια διαλεκτικής κοινωνικής ψυχολογίας. Θα ήταν εξίσου σημαντικό, τόσο για τη φιλοσοφική ανθρωπολογία όσο και για την κοινωνία. Μια τέτοια κοινωνική ψυχολογία (με προσανατολισμό βασισμένο κυρίως στον Mead αλλά με την προσθήκη σημαντικών στοιχείων από άλλα ρεύματα της κοινωνικής επιστημονικής σκέψης) θα καθιστούσε περιττή την αναζήτηση θεωρητικά αστήριχτων συμμαχιών, είτε με τον φροϋδικό είτε με τον μιτσεβιορικό ψυχολογισμό.
8. Για την ονοματολογία, δες Κλωντ Λεβί-Στρος, *La Pensée sauvage*, σ. 253 [Η άγρια σκέψη].
9. Η σύλληψη περί «γενικευμένου άλλου» χρησιμοποιείται εδώ αριθμώς με την έννοια που της προσδίδει ο Mead.
10. Σύγκρινε την άποψη του Georg Simmel για την αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του, τόσο ως εξωτερική όσο και ως εσωτερική κοινωνία. Η ιδέα του Plessner περί «εγκεντρικότητας» είναι εδώ επίσης σχετική.
11. Σύγκρινε την άποψη του Πιαζέ για τη συμπαγή πραγματικότητα του κόσμου του παιδιού.
12. Σύγκρινε την άποψη του Lévy-Bruhl για το φυλογενετικό ανάλογο του παιδικού «ρεαλισμού» του Πιαζέ.
13. Δες Philippe Ariès, *Centuries of Childhood* (Κνορφ, Νέα Υόρκη 1962· Jonathan Cape, Λονδίνο) [Φιλίπ Αριές, *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, εκδ. Γλάρος, 1990, μεταφ. Γιούλη Αναστοπούλου].
14. Το επιχείρημα αυτό υποδηλώνει την αναγκαιότητα ενός μακρο-κοινωνιολογικού υπόβαθρου για τις αναλύσεις της εσωτερικεύσης — μιας κατανόησης, με άλλα λόγια, της κοινωνικής δομής μέσα στην οποία συντελείται η εσωτερικεύση. Η σημερινή αμερικανική κοινωνική ψυχολογία είναι εξαιρετικά αδύναμη εξαιτίας του γεγονότος ότι σε μεγάλο βαθμό στερείται ενός τέτοιου υπόβαθρου.
15. Δες Hans H. Gerth and C. Wright Mills, *Character and Social Structure* (Harcourt, Brace, Νέα Υόρκη 1953· Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο). Επίσης, Friedrich Tenbruck, *Geschichte und Gesellschaft (Habilitationsschrift)* (University of Freiburg), όπου αποδίδεται προεξέχουσα θέση στις δομικές βάσεις της προσωπικότητας, στην τυπολογία των πρωτόγονων, των παραδοσιακών και των νεωτερικών κοινωνιών.

16. Από εδώ προκύπτει η σημαντική συνέπεια ότι τα περισσότερα ψυχολογικά πρότυπα, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της σύγχρονης επιστημονικής ψυχολογίας, έχουν περιορισμένη κοινωνικο-ιστορική εφαρμογή. Υποδηλώνει επίσης ότι μια κοινωνιολογική ψυχολογία θα πρέπει να είναι ταυτόχρονα και ιστορική ψυχολογία.

17. Δες Erving Goffman, *Stigma* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963). Επίσης, A. Kardiner and L. Ovesey, *The Mark of Oppression* (Norton, Νέα Υόρκη 1951).

18. Δες Donald W. Cory, *The Homosexual in America* (Greenberg, Νέα Υόρκη 1951).

ÉMILE DURKHEIM

Η ηθική διαπαιδαγώγηση

Μάθημα Ένατο: Η πειθαρχία και η ψυχολογία του παιδιού

Έχοντας προσδιορίσει τα διάφορα στοιχεία της ηθικότητας, θα αναζητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατό να τα εγκαταστήσουμε ή να τα αναπτύξουμε στο παιδί. Θα ξεκινήσουμε από το πρώτο από αυτά που διακρίναμε, δηλαδή από το πνεύμα της πειθαρχίας.

Η ίδια η φύση του ζητήματος καθορίζει τη μέθοδο που θα ακολουθήσουμε. Γνωρίζουμε το στόχο που θέλουμε να επιτύχουμε, δηλαδή το τελικό σημείο όπου πρέπει να οδηγήσουμε το παιδί. Αλλά ο ενδεδειγμένος τρόπος για να το οδηγήσουμε εκεί, το μονοπάτι από το οποίο πρέπει να το κάνουμε να περάσει, εξαρτώνται αναγκαστικά από αυτό που το παιδί είναι στο σημείο αφετηρίας. Η παιδαγωγική δράση πράγματι δεν ασκείται πάνω σε μία *tabula rasa*. Το παιδί έχει μια δική του φύση και, καθώς αυτή τη φύση πρόκειται να διαμορφώσουμε, για να επιδράσουμε πάνω της έχοντας επίγνωση του στόχου, χρειάζεται πριν από όλα να προσπαθήσουμε να τη γνωρίσουμε. Οφείλουμε λοιπόν καταρχήν να αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο το παιδί έχει τη δυνατότητα πρόσβασης στην πνευματική κατάσταση που θέλουμε να του επιφέρουμε: ποιες από τις φυσικές ικανότητές του είναι αυτές στις οποίες θα μπορούσαμε να βασιστούμε για να επιτύχουμε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Έχει έρθει λοιπόν η στιγμή να διερευνήσουμε την ψυχολογία του παιδιού, η οποία είναι η μόνη που μπορεί να μας παράσχει τις απαραίτητες πληροφορίες σε αυτό το θέμα.

Λέγαμε, στο πρώτο μας μάθημα, ότι οι πνευματικές καταστάσεις που οφείλει η διαπαιδαγώγηση να αφυπνίσει στο παιδί δεν υφίστανται σε αυτό παρά υπό τη μορφή πολύ γενικών δυνατοτήτων, που